

ASSAJOS I ESTUDIS

Religió, llengua i ensenyament en la premsa
tortosina en català (1900-1936)
*Religion, language and teaching in the Tortosine
press in Catalan (1900-1936)*

M. Carme Gombau Domingo

carmegombau@gmail.com

IES Maestrat de Sant Mateu, Castelló (Espanya)

Data de recepció de l'original: setembre de 2016

Data d'acceptació: desembre de 2016

RESUM

L'abast d'aquest estudi comprèn des de la publicació del primer setmanari escrit en català a Tortosa a l'inici del segle xx, *La Veu de Tortosa*, fins a l'esclat de la Guerra Civil espanyola, amb el setmanari *Lluita* –abans de convertir-se en diari i esdevenir bilingüe–, i centra l'interès en dos eixos temàtics: religió-llengua i ensenyament -instrucció pública. A principis de segle sorgeix a Tortosa un estol de joves relacionats amb el seminari conciliar que són sensibles a les tesis catalanistes de Torras i Bages, i que s'oposa, per tant, a l'ambient de rebuig i d'hostilitat cap a la llengua que va emanar durant tot el primer terç de segle des de les elits del bisbat de Tortosa. Aquest visqué el seu capítol més negre l'any 1921, amb l'expulsió d'un sector del professorat d'aquell institut eclesiàstic –amb l'excusa de la pronúncia catalana del llatí. També l'escola tortosina fou refractària al català, fins a l'arribada de la II República.

PARAULES CLAU: premsa tortosina, bisbat tortosí, ensenyança, colònies escolars.

ABSTRACT

The scope of this study covers from the publication of the first weekly publication written in Catalan in Tortosa at the beginning of the 20th century, *La Veu de Tortosa* [the Voice of Tortosa], to the outbreak of the Spanish Civil War, with the weekly publication *Lluita* [Fight] –before it become a daily, bilingual publication– and focuses interest on two key themes: religion-language and public education-instruction. At the beginning of the century there arises in Tortosa a multitude of young people related to the conciliar seminary who are sensitive to the Catalan nationalist theories of Torras i Bages, and who are, therefore, against the atmosphere of rejection and hostility towards the language that emanated throughout the first third of the century from the elites of the bishopric of Tortosa. This experienced its blackest chapter in 1921, with the expulsion of a sector of the teaching staff from that ecclesiastical institute –with the excuse of the Catalan pronunciation of Latin. The Tortosine school was also resistant to Catalan, until the arrival of the Second Republic.

KEY WORDS: Tortosine press, bishopric of Tortosa, education and school camps.

RESUMEN

El alcance de este estudio comprende desde la publicación del primer semanario escrito en catalán en Tortosa a comienzos del siglo xx, *La Veu de Tortosa*, hasta el inicio de la Guerra Civil española, con el semanario *Lluita* –antes de convertirse en un periódico diario bilingüe– y centra su interés en dos ejes temáticos: religión-lengua y enseñanza-instrucción pública. A principios de siglo surge en Tortosa un grupo de jóvenes relacionados con el seminario conciliar que son sensibles a las tesis catalanistas de Torras i Bages y que, por lo tanto, se opone al ambiente de repulsa y hostilidad hacia la lengua que emanaba de las élites del Obispado de Tortosa durante el primer tercio del siglo. Esta institución vivió su capítulo más oscuro en el año 1921, con la expulsión de un sector del profesorado de ese instituto eclesiástico –con la excusa de la pronunciación catalana del latín–. También la escuela tortosina fue refractaria al catalán, hasta la llegada de la II República española.

PALABRAS CLAVE: prensa tortosina, obispado tortosino, enseñanza, colonias escolares.

La Veu de Tortosa (1899-1902), *La Veu de la Comarca* (1903-1909) i el *Bolletí de la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de la Cinta* (1919-1921) foren el reflex del catalanisme conservador tortosí dels dos primers decennis del segle, com també ho van ser durant els anys trenta *La Veu de Tortosa* (1930-31), *La Veu Comarcal* (1934-1935) i el diari *Ara* (1935-1936). En canvi, la revista *Vida Tortosina* –portaveu d'Acció Catalana durant onze mesos– i el quinzenari *Acció* –òrgan d'expressió d'Acció Catalana Republicana (ACR)¹ van representar el moderat catalanisme nacionalista d'esquerres; mentre que *Lluita* fou un setmanari marxista-leninista que es va desmarcar del catalanisme, malgrat que també fou escrit en català i va complir la tasca d'introduir la llengua catalana entre la classe obrera tortosina.

A banda dels rotatius esmentats, hi hagué tres revistes bilingües: dues d'un àmbit restringit, catòlic i conservador, *Germanor* (1918-1936) i *La Santa Cinta* (1928-1936); i el setmanari *La Zuda* (1913-1933), d'un abast cultural i cronològic molt més ampli.

I. RELIGIÓ I LLENGUA

La Veu de Tortosa (LVT), *La Veu de la Comarca* (LVC) i el *Bolletí de la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de la Cinta* (*Bolletí*) es regiren per la doctrina del bisbe Torras i Bages i el catolicisme nacional català, ben avingut amb l'orientació dretana de la Lliga Regionalista i, per tant, s'allunyaven de la posició adoptada pel bisbat de Pedro Rocamora García (1894-1925), sota el manament del qual tots els actes i tota la documentació que emanava de la diòcesi tortosina es duïen a terme en castellà.² El bisbe de Vic, catalanista i regionalista, que encarnava la moderació i la pacificació proposada per Lleó XIII enfront dels sectors més integristes del catolicisme,³ i el bisbe Rocamora –carlista– representaren dues postures totalment antagòniques dins el catolicisme català.

¹ El partit d'Acció Catalana Republicana, també anomenat Partit Català Republicà, va néixer el març de 1931 per la fusió d'Acció Catalana i d'Acció Republicana de Catalunya.

² La diòcesi de Tortosa abastava les quatre comarques de l'Ebre (Ribera d'Ebre, Terra Alta, Baix Ebre i Montsià), part del Priorat, la meitat nord de la província de Castelló, incloent-hi la capital, el Baix Aragó de Terol a Maials i, pel nord, arribava fins a la demarcació de Lleida. SÀNCHEZ CERVELLÓ, Josep: «El republicanisme a les Terres de l'Ebre en temps del CNR», *Recerca*, 14 [Tortosa: Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre, 14], 2012, p. 345-398.

³ Torras i Bages pretenia fer de mitjancer en les lluites entre catòlics i neutralitzar el carlisme, tot fent seu el discurs reformista i pacifista de les enclíiques del papa Lleó XIII i fent-ne una reconducció vers el regionalisme, mentre donava cabuda per primera vegada a la qüestió social, és a dir, una resposta mínima

Del Seminari Conciliar Tortosí sorgí a principis de segle un estol de deiebles que seguiren el mestratge *torrasia* amb la senyera de la fe, la pàtria i la vindicació, i que el polifacètic Francesc Mestre i Noé –prohom del catalanisme tortosí i director de *LVT*– va concretar en: Joan Baptista Manyà, Joaquim Garcia Girona –rector de la Universitat Pontifícia de Saragossa–, Eduard Torres –mestre de la Capella de la Seu–, Joan Baptista Villar i Benet Traver –alumnes del Seminari– i Tomàs Bellpuig.⁴ Aquests defensaven la predicació i l'ensenyament de la doctrina cristiana en català, tot seguint els exemples del bisbe de Tortosa Manuel Ros de Medrano, el bisbe Torras i Bages, el bisbe de Barcelona, Josep Morgades i Gili –traspassat el gener de 1901– i el bisbe de Perpinyà, Monsenyor Carsalade.⁵ En *LVC* es recollien els documents oficials que ho avalaren: el Concili de Trento, la IX Constitució Tarraconense, les Constitucions Sinodals Tortosines i els Prelats de Catalunya.⁶ *LVC* també es feu ressò dels capellans i rectors que predicaven per primer cop en català a les esglésies de la diòcesi de Tortosa i dels oradors de renom de la comarca com Tomàs Bellpuig o Josep Matamoros, entre altres. El bisbat tortosí feia, però, tot just el contrari: «Aquí als futurs ministres del altar se'ls ensenya y se'ls fa adependre a ressa, a predicá y a ensenyá la doctrina cristiana en castellá, y ab la mateixa llengua que no es la d'ells ni la del poble, també hi ensenyan, esplican, predican y fan adependre les veritats de la fé y en ella fan ressa als creyens oracions que la majoría no entenen, ab lo que es logra que no tingan fé, ni creencies y ignorin el per qué de molts dels actes que moralment se'ls obliga á fé, y tot aixó's fá contra lo que la rahó y bon sentit aconsellan, contra les disposicions del Concili de Trento y especialment contra lo que prevenen les Constitucions Sinodals tortosines no derogades, dons en los demás bisbats

als problemes del món obrer i industrial. Com diu Pérez Francesch, amb l'aparició el 1892 de la seva obra cabdal *La Tradició Catalana*, Torras i Bages «tanca l'etapa de formulació d'una estratègia de reconducció del catalanisme cap al catolicisme, juntament amb la desqualificació definitiva del carlisme com a vehicle d'operativitat política dels catòlics catalans». PÉREZ FRANCESCH, Joan Lluís: «Josep Torras i Bages (1846-1916): Introducció al seu pensament polític», text revisat i adaptat de J. Torras i Bages *«Lesglésia i el regionalisme» i altres textos (1887-1899)*. Barcelona: La Magrana, Diputació de Barcelona, 1985, p. 11. URL: www.iecat.net/institucio/societats/SCFilosofia/revista/Torras.doc [Consultat 10-vi-2015].

⁴ *La Veü de la Comarca* [Tortosa], núm. 48 (6-xii-1903), p. 2-3.

⁵ Fet i fet, en l'article «Pro aris et focis» es diu que Monsenyor Carsalade du Pont s'avançà a les decisions del Primer Congrés de la Llengua Catalana i establí un curs de gramàtica catalana al Seminari de Perpinyà perquè s'hi poguessin formar els futurs ministres de l'altar, tot estenen la doctrina de l'evangeli en la llengua materna. *La Veü de la Comarca* [Tortosa], núm. 217 (31-xii-1907), p. 1-2.

⁶ *La Veü de la Comarca* [Tortosa], núm. 20 (24-v-1903), p. 1-2 i *La Veü de la Comarca* [Tortosa], núm. 21 (31-v-1903), p. 1.

de l'archidiòcesis se observan y en el nostre, fins a mitans del segle passat foren al peu de la lletra observades, haventhi encara tortosins quins resen en català. Se diu molt frecuentment que no hi ha prou llibertat per parlar clà y net als fiels, y la veritat es que es renuncia a la que es té, esclavisant a les intel·ligències, parlantlosi en llengua diferenta de la seua».⁷

Amb la voluntat de col·laborar en la difusió de l'ensenyament de la doctrina cristiana en català, *LVC* facilità la reimpressió del catecisme de Pere Vives, traduït del castellà, i el 1906 va informar d'una nova edició del catecisme sota les directrius del Papa Pius x, traduïda per mossèn Jaume Collell. A més, esdevingué el canal de difusió dels textos que s'anaven publicant en català a la diòcesi tortosina, com la recuperació dels gojos a Sant Vicent de l'església del Roser o la publicació d'uns gojos a la Verge de la Cinta de Josep Pastoret, etc. Finalment, s'hi va destacar el paper dels clergues i dels rectors en el manteniment i la investigació històrica dels documents que es trobaven en els arxius parroquials i municipals de la diòcesi.

D'altra banda, el setmanari de *LVC* esdevingué el corresponsal a les terres de l'Ebre de dos fets culturals de gran transcendència relacionats amb Mn. Antoni M. Alcover: la participació en l'elaboració del *Diccionari de la llengua catalana* i el I Congrés Internacional de la Llengua Catalana.

Pel que fa al *Diccionari*, en el núm. 6 de *LVC*,⁸ es manifestà el gran interès suscitat arreu de Catalunya pel *Bolletí del Diccionari de la llengua catalana*; d'altra banda, es deia que Mn. Alcover havia acabat la refutació als articles que el catedràtic Menéndez Pidal havia publicat en *El Imparcial* contra la llengua catalana, rèplica que va constituir el núm. 15 del butlletí. Pel que fa a les excursions filològiques, es deia que viatjava pel domini català juntament amb el Dr. Schädel, del 31 de juliol al 13 de setembre de 1906, i que després iniciava un viatge a Anglaterra i Alemanya per posar-se al corrent de la ciència filològica abans d'emprendre l'obra i la coordinació dels materials aplegats per al *Diccionari*.⁹

L'altre gran fet cultural català de la primera dècada del segle xx fou el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, al qual s'adherí *LVC* i n'esdevingué el canal de difusió a les terres de l'Ebre. En el núm. 111 de *LVC* es parlava de la *Lletra de convit* que Mn. Alcover va repartir entre tots els amants i conreadors de la llengua catalana. D'altra banda, s'informava que s'havien

⁷ *La Veu de la Comarca* [Tortosa], núm. 217 (31-xii-1907), p. 1-2.

⁸ *La Veu de la Comarca* [Tortosa], núm. 6 (15-ii-1903), p. 2.

⁹ *La Veu de la Comarca* [Tortosa], núm. 205 (30-vi-1907), p. 3.

nomenat les comissions per organitzar el congrés i es donaren a conèixer els noms dels ponents estrangers que s'havien compromès a prendre-hi part.¹⁰ I un any després s'anunciava que el congrés, sota la protecció de l'Ajuntament i de la Diputació de Barcelona, tindria lloc durant la primera quinzena d'octubre de 1906 a Barcelona. Aquesta es va endarrerir per la tensió que s'havia viscut a Barcelona a causa dels fets de la *Cu-cut* i de *La Veu de Catalunya*, en què l'exèrcit espanyol es va convertir en una eina de persecució del catalanisme (Llei de Jurisdiccions). A més, se'n va presentar el programa oficial amb els noms dels congressistes.¹¹

Finalment, i malgrat que LVC es va deixar de publicar des del 25 d'agost de 1906 al 14 de gener de 1907 a causa de la salut del director Joan Abril, aquest assistí al congrés en representació de *La Veu de la Comarca*.¹² Tanmateix, el rotatiu no en recollí les conclusions amb posterioritat. Gràcies a l'*Epistolari d'Antoni M. Alcover* (1880-1931), a cura de M. Pilar Perea, sabem que Francesc Mestre i Noé es va inscriure al congrés però no hi va assistir a causa d'una malaltia; això sí, comunicava al mossèn manacorí que ja tenia enllestides més de 2.000 paraules i 500 adagis per al *Diccionari* i que li ho trametia juntament amb 200 paraules recollides per Anton Añon,¹³ i 200 més des d'Ulldecona –probablement de Mn. Tomàs Bellpuig.¹⁴

El febrer de 1919 es va presentar en societat la Lliga Espiritual de Tortosa, que es dirigia a la formació cristiana i patriòtica de la joventut tortosina. L'associació celebrava misses dominicals a la capella de la Cinta i organitzava classes de sociologia, apologètica religiosa i gramàtica catalana, a més d'altres actes extraordinaris com vetllades i conferències, i la publicació d'un butlletí tot seguint l'exemple de *Montserrat*, el rotatiu que des de 1900 havia editat la Lliga Espiritual de la Nostra Senyora de Montserrat, sota el mestratge del

¹⁰ *La Veu de la Comarca* [Tortosa], núm. 133 (22-vii-1905), p. 2-3.

¹¹ *La Veu de la Comarca* [Tortosa], núm. 186 (28-vii-1906), p. 2.

¹² *La Veu de la Comarca* [Tortosa], núm. 191 (4-i-1907), p. 2.

¹³ Anton Añon no és esmentat per Albert Aragonés com a col·laborador d'Alcover durant el primer període; en canvi, gràcies a la carta de Mestre i Noé, podem saber que també ho fou. *Vid.* ARAGONÉS SALVAT, Albert: «El parlar de Freginals al *Diccionari català-valencià-balear*. Una aportació de Tomàs Bellpuig», *Bececoles. Lletres de llengua i literatura*, III. Alcanar: Ed. Centre d'Estudis Lingüístics i Literaris de les comarques centrals dels Països Catalans, 2008, p. 13-32.

¹⁴ Mestre i Noé, carta de 12-x-1906, núm. doc. 036, de l'*Epistolari d'Antoni M. Alcover*. PEREA, M. Pilar: *Epistolari d'Antoni M. Alcover (1880-1931)*. Palma de Mallorca: Moll, Conselleria d'Educació i Cultura del Govern de les Illes Balears [CD-ROM], 2008.

bisbe Torras i Bages.¹⁵ La Lliga de la Mare de Déu de la Cinta naixia, doncs, a redós de la de Montserrat.

Malgrat el suport inicial del bisbe Rocamora al *Bolletí de la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de la Cinta*, dirigit per Mn. Joan B. Manyà i elaborat conjuntament entre Mn. Manyà i Mn. Tomàs Bellpuig, i que tenia un tarannà totalment apolític, la catalanofòbia es va convertir en un capítol negre del bisbat de Tortosa i va comportar la desaparició definitiva del rotatiu.¹⁶ Tot i els esforços esmerçats per Francesc Mestre i Noé (cartes de denúncia adreçades al bisbe Rocamora, a l'arquebisbe Vidal i Barraquer i al nunci F. Tedeschini) i d'altres veus procedents d'institucions catalanes diverses per aturar aquell clima anticatalanista que s'havia instal·lat entre la cúria del Bisbat,¹⁷ la realitat fou que el cop d'estat de Primo de Rivera l'afavorí encara més i emmudí definitivament totes les protestes catalanistes.

A l'inici dels anys trenta, l'ambient de la diòcesi de Tortosa era el mateix catolicisme d'orientació espanyolista de principis de segle,¹⁸ amb una actitud

¹⁵ *La Veu de Tortosa* s'inspira en *La Veu de Montserrat*, setmanari dirigit per Jaume Collell i editat per Ramon Anglada, que surt per primera vegada el 1878 i que esdevé l'òrgan d'expressió del que s'ha anomenat «vigatanisme». «Entenem per tal un grup d'intel·lectuals catalanistes que tenen llur centre vital a la ciutat de Vic, molt influïts per l'ambient eclesiàstic i l'estratègia de l'Església, que vertebraran una teoria superadora del carlisme, decebuts d'aquest moviment arran de la derrota bèl·lica de 1876, però igualment ruralista i tradicionalista, que s'incorporarà posteriorment, en la dècada dels noranta, als components ideològics del catalanisme conservador. Verdaguer i Callís, Torras i Bages, Morgades, Collell podien ser-ne els homes més representatius. *La Veu de Montserrat* lluí la divisa sal·lustiana de *Pro Aris et Focis*, concebuda per Collell en el sentit de "Per Déu i Catalunya". Seria la mateixa divisa que des de 1890 es podia llegir a *La Veu de Catalunya*, on també publicarà Torras. Quan entrà en conflicte la relació Anglada-Collell, l'acord entre Verdaguer i Callís i aquest darrer va fer possible la continuació de *La Veu de Montserrat* a Barcelona». PÉREZ FRANCÉS, Joan Lluís. *Op. cit.*, p. 5.

¹⁶ Arran de la defensa de la pronúncia del llatí amb fonètica catalana –i no pas castellana, com es feia majoritàriament al bisbat tortosí–, entesa com l'opció més adequada a la unitat de la pronúncia romana del llatí proposada per Pius X es produí la suspensió *a divinis* per una setmana del canonge J. M. Bertran i Boixadors i, com a conseqüència, la dels actes dominicals celebrats per la Lliga a la capella de la Cinta, a més de l'expulsió del Seminari conciliar de Joan B. Manyà, Joaquim Manyà, Tomàs Bellpuig i Mn. Cucala, i del cessament del valencià Manuel Rius com a director del col·legi Sant Lluís de Gonçaga. *Vid.* MANYÀ, Joan Baptista: *Les meves confessions*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat [Biblioteca Serra d'Or], 1983, p. 194-204 i SOBERANAS I LLEÓ, Amadeu-Jesús: «Interdicció de la llengua catalana a la seu de Tortosa. Contribució a la biografia del Doctor Manyà», MANENT, Albert; MASSOT, Josep; SOBERANAS, Amadeu-Jesús (Ed.). *Contribució a la història de l'Església catalana. Homenatge a mossèn Joan Bonet i Baltà*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat [Biblioteca Abat Oliva, 27], 1983, p. 237-381.

¹⁷ Sembla que el bisbe Rocamora, ja molt gran, feia llargues estades a Castelló; mentrestant, deixava els afers del Bisbat sobretot en mans del vicari general Antonio Matínez Martínez.

¹⁸ El bisbat de Tortosa exigia que la predicació i l'ensenyament de la doctrina cristiana –amb el suport del decret de Romanones, de 1902– es dugueren a terme en castellà, tot eludint les lleis pròpies de l'Església i les disposicions papals en relació amb la llengua materna de Pius X i, posteriorment, referendades per

d'indiferència i d'hostilitat cap al catolicisme catalanista i cap a la llengua mateixa per part de les altes esferes del bisbat tortosí. Els rectors dels pobles en seguien les directrius al peu de la lletra, i per això, a tot arreu es predicava i s'ensenyava el catecisme en castellà. Una prohibició expressa del bisbe Félix Bilbao (1925-1943) era que el clergat no havia de parlar de política. Per això, des de *La Veu de Tortosa* (1930-1931) es denunciaren diversos casos en què els rectors feien proselitisme des de les respectives troncs a favor del candidat monàrquic o que se significaven en participar en actes públics de suport a Joaquín Bau. D'altra banda, també es deia que els «cadets monàrquics» es promocionaven com els «autèntics catòlics» a través de *Correo de Tortosa*, l'òrgan d'expressió del Bisbat, tot deixant de banda la resta d'opcions dins del catolicisme, és a dir, els regionalistes o nacionalistes, conservadors, integristes, jaumins o tradicionalistes, etc. Finalment, *La Veu de Tortosa* (1930-1931) es feu eco de les pressions que l'Església rebia per part del Govern provisional de la República en dictar mesures que es dirigien a declarar l'estat laic i que s'entien com a atacs directes i profunds contra els sentiments catòlics: disposicions sobre la llibertat de culte; la possible retirada de l'assignatura de religió de les escoles públiques; la probable confiscació de béns de l'Església; la investigació als registres de la propietat dels béns dels ordes religiosos; la proposta de dissolució de la Companyia de Jesús, etc.

Pel que fa a *Vida Tortosina*, la revista va defensar el catolicisme d'esquerres a Tortosa (sobretot sota la direcció de Frederic Mayor Domingo i la d'Albert Jardí Porres).¹⁹ Les principals denúncies des de *Vida Tortosina* quant a la religió foren:

1. La intrmissió de l'Església en la política: el suport de l'Església a la monarquia i els mítings dominicals, en què es parlava de religió, família, ordre i monarquia. (Aquesta queixa també es recollí en el quinzenari *Acció*, el qual acusava l'Església de defensar la unió de totes les dretes espanyoles.)
2. La vexació de la llengua catalana: l'anticatalanisme manifestat de manera pública pel bisbe Bilbao, considerat un oportunista pel fet d'haver assistit al Congrés de Montserrat en relació amb el catecisme en català

Benet xv.

¹⁹ També es va arrebregar la notícia de la confiscació de les propietats dels jesuïtes a Roquetes i Jesús; l'aprovació de la Llei de confessions i congregacions religioses, i la prohibició de l'ensenyament en les comunitats religioses –lei que no es va arribar a aplicar.

(també *Acció* acusava l'Església de bandejar la llengua catalana, especialment pel que feia a la diòcesi de Tortosa).

3. La crítica a la demanda de la dreta catòlica d'un càstig sever per als detinguts arran dels Fets d'Octubre, i perquè es complissin les condemnes a mort decretades per consell de guerra.
4. La prohibició, mantinguda pel Bisbat durant la II República, de l'ús del català a les esglésies –i fins i tot en les converses familiars dels alumnes del col·legi de Sant Josep.²⁰

El laïcisme republicà de l'Ajuntament marcel·linista exasperava la comunitat catòlica tortosina, la qual ho va manifestar no només a través de *Correo de Tortosa* sinó també de *La Veu Comarcal*. En aquest setmanari de sensibilitat catòlica, a més, s'hi recolliren tots els actes religiosos que havien estat sospesos injustament –segons el rotatiu dretà– per ordre governamental durant el primer bienni republicà. L'aplicació de la censura fou una altra de les conseqüències dels Fets d'Octubre que patí el rotatiu. Així, se censuraren els articles que Mn. Tomàs Bellpuig escrivia en la secció «Les aspiracions autonòmiques sota l'aspecte religiós» de *La Veu Comarcal* –Bellpuig havia parlat de «nacionalisme» i de «nacionalitats» i això ja era massa «perillós» per al pensament dretà.

D'altra banda, entre els joves catòlics i catalanistes de les terres de l'Ebre va néixer una delegació de la Federació de Joves Cristians de Catalunya, els fejecistes, lligada a la tasca duta a terme per Acció Catòlica, i el diari *Ara* en va esdevenir el portaveu. Es va constituir el grup Oliver de Boteller a Tortosa i, posteriorment, s'hi va inaugurar el Cercle d'Estudis amb cinc seccions. I el desembre de 1935, es va formar un grup d'avantguardistes –menors d'entre 9 i 15 anys–, el Jacint Verdaguer.

Per acabar, el setmanari *Lluita* fou molt crític amb les actuacions del bisbe Bilbao, al qual anomenaven *Doña Francisquita* o *Doña Mariquita*, i amb *Correo de Tortosa*, com a òrgan de «la caverna local», que és com el rotatiu anomenava les forces radicals cedistes, tradicionalistes i de la Lliga de la ciutat. D'altra banda, el setmanari intentà justificar la reacció anticlerical que es va esdevenir com a conseqüència de l'aixecament militar de juliol de 1936.

²⁰ En relació amb la llengua de redacció, *Vida Tortosina* adoptà el model lingüístic normatiu de l'Institut d'Estudis Catalans –com també feren el quinzenerari *Acció*, el setmanari *La Veu Comarcal* i el diari *Ara*–, i fou l'únic rotatiu de la contrada a dur a terme diverses campanyes en defensa d'aquest model, que anomenem *fabrià* (en la secció de la revista anomenada «La batalla per la llengua»); a la vegada, s'enfrontaren obertament als tortosinistes –és a dir, aquells que consideraven el tortosí com a model de llengua a seguir– a través de les pàgines de la publicació.

Finalment, cal fer esment de les revistes ultracatòliques, bilingües i d'ideologia tortosinista de *Germanor* i *La Santa Cinta*.

Germanor fou un butlletí cultural i literari d'àmbit estrictament catòlic, que va sorgir per iniciativa de l'Associació d'antics alumnes del col·legi Sant Pere de la congregació religiosa de la Salle de Tortosa. Es tractava d'una publicació bimestral, amb articles escrits sobretot en castellà, però també n'hi hagué en català i, menys, en francès. Manuel Beguer Piñol en fou el director –com també ho fou de *La Zuda* a partir de 1920– i president de l'Associació fins a 1925.

A través de les pàgines de la revista s'observa un fort sentiment tortosinista com a ideologia. Aquest tortosinisme era localista i no comarcal, ple d'exaltació i fervor per la ciutat i la Verge de la Cinta, i s'hi destacava el «particularisme tortosí» davant la resta de ciutats de Catalunya, que s'identificava amb l'adagi «Tortosins, ni catalans ni valencians».²¹ Cap a 1925 la revista va passar a ser redactada gairebé de manera íntegra en castellà, amb l'excepció de la secció «Carnet de notes». Aquest canvi d'actitud es degué, probablement, a la pressió exercida per l'alcalde Joaquín Bau i la cúria diocesana. A *Germanor* escrigueren en català: Manuel Beguer Piñol, Francesc Mestre i Noé, Maset, Ramon Vergés Pauli, F. Tallada Cachot i Tomàs Bellpuig, entre altres pocs.

Pel que fa a l'abast temàtic dels textos escrits en català, *Germanor* es mantingué al marge de la política i va tractar sobretot qüestions pertanyents a l'àmbit religiós (el fervor a la Verge de la Cinta i a la Immaculada Concepció, l'admiració pel fundador de la congregació, les festivitats i manifestacions religioses, etc.), al marge d'altres, sempre relacionades amb Tortosa, com: el renaixement literari tortosí, els primers Jocs Florals a Tortosa, els pintors tortosins contemporanis i altres aspectes de caràcter antropològic i cultural com en «Quadros tortosins», de Manuel Beguer Piñol.

La Santa Cinta fou una revista cultural i literària, dirigida per Ramon Vergés Pauli,²² que sorgí per iniciativa de la Confraria de la Nostra Senyora de la Cinta, a fi de promoure la devoció a la patrona de Tortosa i de commemorar el xv cinquantenari del seu descens a la ciutat (1928); per tant, també es dirigia a un àmbit molt restringit de lectors. Tampoc no hi hagué referències a la política sinó que els seus col·laboradors es van limitar a parlar de la Verge de

²¹ *Germanor* [Tortosa], núm. 5 (març de 1919), p. 10.

²² Ramon Vergés Pauli inicià l'aportació a la publicació amb la mateixa secció de *La Zuda*, «Espurnes de la llar», en què actuà com a cronista de la ciutat tot i que no ho era oficialment i hi tractava relats de tipus històric, etnogràfic i costumista, i cròniques periodístiques i monografies, entre altres gèneres.

la Cinta, de la ciutat i dels tortosins i s'hi mantingué viu el conegut adagi de principis de segle. La revista, escrita majoritàriament en castellà i amb algunes col·laboracions en català, es va publicar mensualment durant l'any de la celebració i, posteriorment, fou editada trimestralment o semestral, des del mes de març de 1929 i fins que desaparegué, el març de 1936.

La Santa Cinta fou la màxima expressió del que entenem per la ideologia del tortosinisme més localista i recalitrant. I en relació amb la llengua dels seus escrits, com també succeïa a *Germanor* i amb alguns col·laboradors de *La Zuda*, es tractava d'un mateix model de llengua basat en el tortosí, que elevaren a la categoria de llengua, i d'una mateixa actitud lingüística. A *La Santa Cinta* es va donar un relaxament ortogràfic més important en comparació amb *Germanor*, especialment destacable en Mestre i Noé i en Joan Moreira, probablement pel fet que pertanyés a un àmbit molt concret de lectors, com era el de la Confraria o Arxiconfraria de la Cinta, i que fos publicada a les acaballes de la Dictadura. En general, doncs, hi hagué una major descurança ortogràfica que en les altres revistes i, per tant, una adopció menys estricta de les *Normes ortogràfiques* de 1913. I en l'aspecte morfosintàctic, coincidia amb *Germanor* i amb el sector tortosinista de *La Zuda* en l'ús sistemàtic de trets propis de la llengua antiga i característics del subdialecte, a més d'una presència destacada de castellanismes.

Quant al fort sentiment religiós i de devoció a la Verge, hi trobem a faltar noms de pes en l'àmbit cultural catòlic tortosí com Lluís de Montsià o Joan de Caro, i col·laboradors que hi publicaren molt poc, com Joan B. Manyà i Tomàs Bellpuig, a més d'altres com Lluís Climent o Rafel Sàlvia (com també succeï a *Germanor*). Probablement, això es degué al fet de no estaven d'acord amb la ideologia tortosinista –localista i no comarcana– que es desprenia d'ambdues publicacions.

2. ENSENYAMENT I INSTRUCCIÓ PÚBLICA

En relació amb l'ensenyança, a *La Veu de la Comarca* s'insistí repetidament en la necessitat de combatre l'analfabetisme i d'instruir la classe obrera. «Avui les conquestes les fa el mestre d'escola, i una nació serà més gran com més instruïts siguin els seus pobladors», deia J. M. Tallada.²³ Es tractava, doncs, de fomentar l'ensenyança pública i gratuïta per als infants, la qual cosa s'havia de

²³ *La Veu de la Comarca* [Tortosa], núm. 29 (26-vii-1903), p. 2.

traduir en un augment del pressupost per a la instrucció pública i en el fet que l'Estat obligués els pares a portar els fills a l'escola. També els adults es podien formar mitjançant els centres obrers i altres associacions, en què s'impartien cursos i conferències i en què hi havia les biblioteques populars. I quant a la formació tècnica de l'agricultor, Tallada es referia al recent establiment de l'Ensenyança Agrícola ambulants. A més, a LVT i a LVC es defensava que la llengua d'aprenentatge emprada a l'escola fos la llengua pròpia. A Tortosa, però, tot es feia en castellà: a l'escola pública i a la privada, i també els cursos de formació per a l'obrer.²⁴

El 1903 en LVC ja es va parlar dels projectes d'Escoles Catalanes, amb pedagogia pròpia, llibres de text i mestres que s'expressessin en llengua catalana, i també d'escoles rurals i d'ambulants. La idea era començar la implantació del sistema a Barcelona, amb la formació de mestres catalans que s'havien d'escampar posteriorment a les escoles públiques arreu de Catalunya, tot completant aquesta iniciativa amb comissions ambulants per donar-hi conferències. El nou projecte de reformar les escoles normals de l'Estat, però, pretenia centralitzar les escoles superiors de magisteri a Madrid, amb la qual cosa s'aconseguiria que els professors de les normals, els inspectors provincials i els mestres d'escoles pràctiques foren tots d'origen castellà. Per aquest motiu, es va tirar endavant el projecte d'una escola de mestres a Barcelona, que havia de reunir les quatre condicions de «moderna, nacional, eficaç i barata».

Amb l'establiment de la II República, l'ensenyament, juntament amb les finances, foren les dues grans retallades de l'Estatut de 1932 respecte al de Núria. «El projecte de 1931 havia previst el traspàs de tot l'aparell educatiu a la Generalitat però, en realitat, va quedar en mans de l'Estat espanyol. Només en l'àmbit universitari es va establir una mena de condomini sobre la base de la concessió d'un estatut d'autonomia a la Universitat de Barcelona».²⁵

Pel que fa a primària, el Decret del bilingüisme de 29 d'abril establí que els xiquets fins a vuit anys havien de ser educats en la llengua materna i, per tant, en català. A més, es van crear càtedres de català a les escoles normals de l'Estat a Catalunya i la nova Escola Normal de la Generalitat va formar promocions de mestres preparats per dur a terme la catalanització de l'escola, la qual només s'aconseguí en els grups escolars del Patronat escolar de l'Ajun-

²⁴ *La Veu de la Comarca* [Tortosa], núm. 59 (21-II-1904), p. 1.

²⁵ BALCELLS, Albert. *Història del nacionalisme català. Dels orígens al nostre temps*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de la Presidència, Entitat Autònoma del Diari Oficial i de Publicacions [Textos i documents, 11], 1992, p. 120-121.

tament de Barcelona. I en relació amb l'àmbit de l'ensenyament secundari, l'impuls republicà del primer bienni feu que de nou instituts de batxillerat que hi havia a Catalunya el 1930 es passés a 20.²⁶ A més, la Generalitat va crear l'Institut Escola, concebut com a centre pilot per a la formació del futur professorat català: va practicar la renovació pedagògica, amb coeducació, que era laica i en català.

En relació amb *Vida Tortosina*, la preocupació per l'ensenyament i la instrucció pública s'observa en el suport i la promoció de l'Associació Protectora d'Ensenyança Catalana a la revista mateixa. A més, es va concretar en:

1. La defensa d'un model d'escola nacional, aconfessional, amb mestres titulats i en català. Es va proposar «l'escola única», «l'escola activa» i «l'escola rural» com a nous models d'ensenyament en substitució del memorístic, i es va manifestar el desig que s'ensenyés la cultura de la ciutadania, a més de la història i la geografia catalanes.
2. La demanda de l'autonomia de la universitat catalana respecte de l'espanyola (Universitat de Barcelona). Se sol·licitaren universitats populars a Lleida i Tortosa (1932) i l'ampliació de les respectives biblioteques populars de la Generalitat.
3. I la implantació de les colònies escolars per als xiquets tortosins, organitzades per la Junta de Protecció de la Infància a Paüls (1929), Vinaròs (1930) i Sant Carles de la Ràpita (1931).

La Junta de Protecció de la Infància va respondre a la crida feta des de *Vida Tortosina* i va acordar d'establir l'estiu de 1930 un grup de colònies escolars marítimes a la platja de Vinaròs. Des de la revista, però, es demanava que fos una població de la comarca com l'Ampolla, l'Ametlla, Cases d'Alcanar o Sant Carles de la Ràpita, a fi de correspondre'ls –ja que el mercat de Tortosa abastia una bona part d'aquestes poblacions–; així, doncs, s'havia de tractar d'una població ebrenc a dins els límits de la província de Tarragona –proposta que es tingué en compte per a l'estiu següent.²⁷ El primer grup de colònies escolars de Tortosa, compost per 25 nens, romangué a Vinaròs tot el mes d'agost i principis de setembre.²⁸

²⁶ *Ibidem*, p. 125.

²⁷ *Vida Tortosina* [Tortosa], núm. 148 (28-vi-1930), p. 5-6.

²⁸ *Vida Tortosina* va felicitar cordialment la Junta de Protecció als Infants per haver-se'n fet càrrec «i d'una manera especial el metge Primitiu Sabaté, el secretari de l'Ajuntament Sr. Celma i els mestres senyors Viladrich i Martorell, per la seua decidida aportació moral». J. Gené explica que els xiquets tortosins havien estat hostatjats al Grup Escolar Sant Sebastià de Vinaròs, on realitzaren una obra cultural intensa i atractiva amb l'ajut del Sr. Pertegàs; a més a més, gaudiren de jocs de platja, excursions i en les hores d'esbarjo se'ls

La Veu Comarcal, com a portaveu de la Lliga Comarcal Republicana, es va manifestar partidària de l'escola catòlica, en què les classes i el catecisme foren impartits en català. A més, el setmanari es posicionava a favor de reformar el Pla d'ensenyament a iniciativa del Govern espanyol, que paralitzava o anul·lava moltes de les reformes iniciades durant el primer bienni.²⁹ Entre 1933 i 1936, les dretes que governaven a Madrid van impedir o prohibir qualsevol avanç en matèria de l'ensenyament en català.³⁰

Amb el triomf del Front Popular el febrer de 1936, el Ministeri d'Instrucció Pública va determinar que allí on hi hagués suficients escoles laiques, s'eliminarà l'ensenyança religiosa. Per al diari *Ara*, es tractava d'una campanya d'extinció de l'escola privada, on s'havien refugiat els pares que volien l'ensenyament catòlic per als seus fills. Es van clausurar algunes escoles en mans d'ordes i congregacions religiosos allí on l'escola nacional podia assumir-ne la matrícula, com va succeir a principis de juny de 1936 a les aules del col·legi de les monges Carmelites a Amposta. I el mateix es pretenia d'aconseguir a Tortosa, la qual cosa fou entesa per l'*Ara*³¹ com un atac a la religió mateixa: «A Espanya s'ha entrat en una plena persecució religiosa. Les premisses de respecte i tolerància fetes en diversos actes electorals pels elements moderats d'aquells partits, s'ha vist que no era altra cosa que una maniobra per a sorprendre els incauts. La constitució republicana diu que tots els espanyols són iguals davant la llei i que la condició religiosa no constituirà circumstància modificadora de la personalitat civil ni política [...] Primer es prometé que a les escoles públiques els pares podrien triar si volien o no un ensenyament religiós; posteriorment, es declarà l'Estat laic i se suprimí aquell dret, es prohi-

exercitava en algun joc de rítmica per part del mestre de Blanes, el Sr. Argemí, deixeble del gran Pedrell. *Vida Tortosina* [Tortosa], núm. 155, 16-viii-1930, p. 1-2.

²⁹ Durant el primer bienni, el Ministeri d'Instrucció Pública va aprovar diversos projectes per a la construcció d'edificis escolars, amb l'expansió de les escoles nacionals graduades i la construcció de cases habitació per a mestres. Així, per exemple, a la Sénia havien estat creades definitivament una escola de nens i una altra de nenes el 1931 i a Sant Carles de la Ràpita es va inaugurar l'Escola Nacional Graduada el 1932. Altres projectes foren posteriors: s'aprovà el projecte per a una edificació escolar als Valentins i es va subvencionar l'Ajuntament d'Ulldecona per a la construcció d'una escola mixta i una casa habitació per al mestre; a més, es va sol·licitar la construcció de nous edificis escolars a les Ventalles i a la barriada de Sant Joan del Pas. També es concediren sis seccions de graduades a Godall i deu al Perelló –aleshores barri marítim de l'Ampolla– a més de la biblioteca (*Ara* [Tortosa], núm. 227 8-v-1936, p. 2), i dues escoles unitàries a Gandesa (*Ara* [Tortosa], núm. 243, 28-v-1936, p. 1-2).

³⁰ PORTELL, Raimon; MARQUÈS, Salomó. *Els mestres de la República*. Badalona: Ara Llibres [Sèrie H], 2006, p. 65.

³¹ *L'Ara* també va anunciar la inauguració de l'Escola d'Estudis Mercantils a Tortosa, subvencionada per la Generalitat de Catalunya.

bí l'ensenyament de la religió en les escoles oficials, prescindint de la voluntat dels pares. Aleshores, no atrevint-se a manifestar les seves intencions persecutòries, s'invocà que les famílies que no estiguessin conformes amb el laïcisme, podien acudir a l'escola particular. Però tampoc no era sincera aquesta afirmació, mancava una altra etapa en la persecució. Ara hem entrat en la campanya de l'extinció de l'escola privada, on s'havien refugiat els pares que no admeten aquest sistema de formació per als seus fills. Estem en plena persecució religiosa».³²

Fet i fet, amb el triomf del Front Popular a l'Estat i del Front Català d'Esquerres a Catalunya, es va crear el Comitè de l'Escola Nova Unificada (CENU).³³ Tenia per finalitat organitzar un nou règim docent que substituís l'escola confessional per una «nova escola, inspirada en els principis racionalistes del treball i de la fraternitat humana». Ara la Generalitat assumia tots els graus educatius i, a més, assegurava l'accés de tothom a l'educació. «Tot el país es va arremangar. Els edificis abandonats per les escoles congregacionistes van ser confiscats i es van tornar a obrir. També es van habilitar cases que havien quedat buides. Alhora que s'arreglaven els edificis que poguessin servir de centre escolar, el CENU discutia quin model d'escola es volia aplicar i, al setembre de 1936, es va aprovar el Pla general d'ensenyament».³⁴

D'altra banda, i pel que fa a la «formació permanent» del mestre català, Petroni parla, en Escola d'Estiu, dels cursos d'estiu organitzats per l'Escola Normal a Catalunya, nascuts amb la Mancomunitat de Catalunya, repesos per la Diputació de Barcelona l'any 1930 i, a partir de 1931, per la Generalitat: «Durant aquestes setmanes els mestres de Catalunya es congreguen a l'Escola Normal a fi d'escoltar conferències i fer cursets de perfeccionament. Aquesta pràctica tan lloable té el seu origen en les institucions i en els moviments culturals que sabé crear Prat de la Riba. Al voltant del Consell de Pedagogia, nasqueren un seguit d'institucions que han contribuït eficaçment al perfeccio-

³² Ara [Tortosa], núm. 237 (20-v-1936), p. 1-2.

³³ El Comitè aglutinava els sindicats i els partits polítics que havien pres part en la defensa de la República. Tenia per eixos el treball, la llibertat, la justícia social i la solidaritat humana. El seu objectiu era establir una escola unificada, on anessin tots els infants sense diferències de classe, una escola que havia de ser laica, gratuïta, amb coeducació i catalana. Treballava a partir de sis ponències: ensenyament primari, ensenyament secundari, ensenyament superior, ensenyament tècnic, ensenyament professional i ensenyament artístic. El comitè executiu estava format per gent dels dos grans sindicats, la UGT i CNT, i la Generalitat [...]. *Vid.* PORTELL, Raimon; MARQUÈS, Salomó: *Els mestres de la República*. Badalona: Ara Llibres [Sèrie H], 2006, p. 118-119.

³⁴ *Ibidem*, p. 118-122.

nament i l'enlairament de la cultura i prestigi del magisteri català. L'isolament en què viu el mestre d'escola, especialment en els pobles i la contemplació de la incultura i misèria dels camperols, fa que el mestre rural necessite l'Escola d'Estiu per no perdre el contacte amb els seus companys de professió i amb l'ambient científic necessari per mantenir el desig de perfeccionament».³⁵

Finalment, el setmanari *Lluita* va destacar per la importància que va donar a la formació i l'educació dels fills i filles dels treballadors, la qual havia de ser pública, laica i d'acord amb els «nous mètodes d'ensenyança» aplicats durant la II República. Tanmateix, no s'exigia des del rotatiu una instrucció en català. *Lluita* es va quedar al marge del catalanisme i d'exigir el català com a llengua d'ensenyança a primària. Tanmateix, va complir la tasca d'introduir el català entre els lectors de la classe treballadora.

3. CONCLUSIONS

Durant el primer terç del segle xx, l'Església tortosina va ser refractària a la qüestió catalanista. De fet, va augmentar la persecució del clergat que s'hi mostrava afí a mesura que va anar creixent el marcel·linisme³⁶ a les terres de l'Ebre durant el segon decenni i va esclatar el 1921 amb l'expulsió del Seminari Conciliar d'alguns dels professors sensibles a la causa. També va significar la fi del *Bolletí de la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de la Cinta*, la revista que posava en pràctica l'adopció de les *Normes ortogràfiques* de 1913, probablement a través de l'adaptació que Mn. Tomàs Bellpuig en va fer al tortosí.³⁷

Amb el *Bolletí* es confirmaven dues actituds lingüístiques presents entre els literats i periodistes tortosins, que ja s'havien manifestat a *La Veu de la Comarca*: els tortosinistes, predominants al *Bolletí*, i els fabrians, que aleshores conformaven un sector reduït dels col·laboradors de la revista. Els tortosinistes sobrevisqueren durant la dictadura de Primo de Rivera gràcies a les revistes

³⁵ *Ara* [Tortosa], núm. 45 (27-ix-1935), p. 1.

³⁶ Republicans federals partidaris de Marcel·lí Domingo.

³⁷ En la carta que Mn. Tomàs Bellpuig va enviar a Mn. Antoni Alcover el 16 de març de 1908 ja es referia al seu *Art d'escriure bé*, que reeditava els anys 1913, 1922, 1930 i 1934 en adaptar-lo a les *Normes ortogràfiques* de Pompeu Fabra (núm. doc. 086 a l'*Epistolari d'Antoni M. Alcover*, PEREA, M. Pilar. *Op. cit.*). En l'apèndix de textos de la tesi de doctorat de Carme Gombau se'n reproduïx una versió manuscrita que aparegué en el full solt núm. 4 corresponent a *La Veu de Tortosa* del dissabte 28 de juny de 1930, amb el títol «L'art d'escriure bé adquirit en una hora», el nom de l'autor del qual no s'esmenta en cap moment. *Vid.* GOMBAU, Carme: *La premsa tortosina en català del primer terç del segle xx*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I, Dept. de Filologia i Cultura Europees [Tesi doctoral], 2015, 2 vol., p. 1009-1010.

bilingües *La Zuda*, *Germanor* i *La Santa Cinta*, mentre que els fabrians foren totalment silenciats durant aquell període. Amb la II República, però, el model lingüístic que va triomfar entre la premsa tortosina fou el fabrià, és a dir, el de l'IEC (*La Veu de Tortosa* [1930-31]),³⁸ *Acció*, *Vida Tortosina*, *La Veu Comarcal*, *Ara* i *Lluita*), mentre que el model tortosinista va quedar reclòs a les revistes bilingües esmentades.

Pel que fa a la qüestió de l'ensenyament, a principis de segle es fomentava l'ensenyança pública, gratuïta i en català per als infants (*LVT* i *LVC*), la qual cosa és refermada des de la premsa nacionalista d'esqueres del primer bienni republicà (*Vida Tortosina* i *Acció*). Més tard, però, observem que l'objectiu de la premsa conservadora del segon bienni (*La Veu Comarcal* i *Ara*) fou precisament mantenir l'escola privada, a fi de salvaguardar-hi l'educació religiosa, i que aquesta fora també en català.

³⁸ *La Veu de Tortosa* de 1930-31, homònima de la de principis de segle, representa l'evolució del model tortosinista al model fabrià pel que fa a la llengua de redacció del rotatiu.